

Schuman Paper

№735

06 лютого 2024

Європейський сентимент українців

Мирослав МАРИНОВИЧ

Українці віддавна і за всіх епох усвідомлювали приналежність України до європейського культурного простору. Як стверджує гарвардський історик українського походження Сергій Плохій,

...міняються часи, міняються ідеології – лібералізм замінюється націонал-комунізмом... чи з'являється ідея прав людини. А Європа лишається константою як приклад іншого, який надзвичайно потрібний для виживання українського національного проєкту[1].

До поглинання України Московією у XVII ст. українська земля, що входила тоді до складу Польської Речі Посполитої, мала природне культурне «вікно» у Європу. Саме завдяки такому активному (хоч і не безпроблемному) культурному обміну і з'явилося, скажімо, так зване «українське бароко». Проте після того, як Україна стала частиною Російської імперії, нові ідеї західної цивілізації надходили в Україну через російськомовний канал, що прирєкло українську культуру на вторинність. В політичному ж сенсі Україна зі свідомості європейців просто випала як самостійний суб'єкт.

Поява 1991 року незалежної України відкрила перед українцями нові шанси відновити свої культурні та встановити безпосередні політичні контакти з Європою. В українському суспільному просторі відразу постало завдання «повернутися до Європи». На політичному рівні це означало, що Україна стала в кінець доволі довгої черги інших держав, які чекали свого входження в елітний «клуб» Європейського Союзу. Мислилося, що ці держави входитимуть в ЄС у міру свого трансформування, тобто реформування законодавства, модернізації економіки, подолання корупції тощо. Не все тут було просто і гладко, але вектор європейської орієнтації (входження в ЄС) у житті України був чи не найпотужнішим, хоч при цьому й конкурував з інерційною прив'язаністю українців на сході країни до російського культурного й політичного поля.

Удар повномасштабної агресії Росії проти України, що почався 24 лютого 2022 року, поцілів передусім у ту проросійськи зорієнтовану частину. Саме вони склали головну частину біженців і переміщених осіб. Саме їхній світогляд на тлі страхітливих жорстокостей і геноцидальних злочинів росіян зазнав нищівної конфліктності. Відтак завдання увійти в Європейський Союз і НАТО стало *sine qua non* українських устремлень, що було підтвержене кількома документами державної ваги. Тепер крім історичної пам'яті та суто культурних преференцій потужно заговорили також безпекові пріоритети. Україна почала активно виконувати рекомендації ЄС і пристосовувати своє правове поле до європейського. Отож сьогодні агітація проти такого входження у європейські структури чи навіть простий сумнів у потрібності його сприйнявся б українським суспільством як зрада національних інтересів.

Протезаостанній час певного розшарування набули настрої в самому Європейському Союзі. У ньому поряд із державами, які були шоковані брутальністю російської агресії й заявили про свою солідарність з українським народом та готовність прийняти нашу країну до ЄС, проявилися й такі держави, як Угорщина та Словаччина, для яких входження України в ЄС є передчасним, якщо не помилковим взагалі. Отож сьогодні можна бути оптимістом і песимістом водночас. З одного боку, ми досвідчуємо щораз більшу

[1] Ольга Скороход. Історик Сергій Плохій: «У розмовах про Європу та Росію Україні важливо не загубити себе» // <https://censor.net/ua/r3247761>

відкритість з боку керівництва ЄС і більшості складу ЄС на членство України в цій структурі. З іншого боку, доки в ЄС діятиме правило консенсусу у прийнятті рішень, шанси України стати членом цієї європейської структури залишаються невеликими.

Під час війни реакції українського суспільства на неприхильну позицію Угорщини та Словаччини щодо допомоги Україні й на блокування кордонів польськими, словацькими та румунськими фермерами були все-таки приглушеними. Українці усвідомлюють, що членство в ЄС для України було б рятівним, а тому потрібна стриманість. Однак ніхто не знає майбутнього, і за несприятливих обставин в українському суспільстві можуть спалахнути образи, а відтак і ресентимент.

Ось чому слід було б поглянути на цю ситуацію не лише з точки зору процедурного узгодження суперечливих економічних і політичних інтересів, а й із ширшої перспективи.

ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРИРОДИ УКРАЇНЦІВ

Європейський вибір України був і залишається водночас і однозначним, і особливим. Бо чимало мешканців України чітко вловлюють, що *країною проходить культурний розлам, який розмежовує радикально відмінні цивілізації*. Ось як про це пише згаданий вище Сергій Плохій:

Щодо України, то її прагнення до незалежності завжди мало європейську орієнтацію. Вона ввібрала в себе досвід України як країни, розташованої на вододілі Схід – Захід між православ'ям та католицизмом, між центральноєвропейською та євразійською імперіями й політичними та соціальними практиками, які вони зі собою приносили[2].

Інакше кажучи, європейський вибір України не суперечить тому емпіричному фактові, що в нас легітимно співіснують дві ідентичності, які й зумовлюють зовсім інші політичні та соціальні практики. *Ми – справді Європа, але Європа особлива, дочірня щодо Сходу й Заходу*.

Почасти цей феномен можна пояснити тим, що через нинішню територію України проходить східна межа культурного ареалу, в якому діяло римське право. Ті території, які свого часу входили до складу Австро-Угорщини, межують із тими, що входили до Російської імперії і де традиції римського права не діяли або, в кращому разі, засвоювались тією мірою, якою не суперечили принципів верховенства монарха. Отже, *суспільний договір в Україні, скоріш за все, поєднує елементи двох взаємовиключних суспільних договорів*.

Ще важче чітко провести лінію цього розламу. В один історичний момент – це лінія по річці Збруч (кордон між Польщею та СРСР до 1939 року), в інший – лінія пакту Молотова – Ріббентропа, а кількома століттями раніше – це східна межа поширення католицизму в його унійній версії, коли лінія магдебурзького права сягала навіть Харкова (місто у східній частині України поблизу кордону з Росією). Тому можемо стверджувати, що ця лінія в історичному сенсі рухлива.

Проте й це ще не все. Кажуть, що в китайців є специфічне прокляття: «Щоб тобі народитися на зламі епох!». Українці живуть під дещо відкоригованим прокляттям: «Щоб тобі народитися на межі цивілізацій!». А чому це так важко? Та тому, що впродовж своєї історії ми не стояли на місці, а ніби гоїдалися на цивілізаційному маятнику.

У демократичних країнах певний маятник також має місце, але він реалізується на рівні внутрішнього менеджменту країни (економічна свобода vs державного втручання заради соціального захисту) і суттєвої загрози не несе, оскільки зовнішня безпека держави гарантована. В Україні все інакше, бо ми живемо на згаданому цивілізаційному розламі, а тому цей маятник набуває значення цивілізаційного вибору: від прозахідного до проросійського. Тому психологічно ми не стільки *переходили* від однієї форми правління до іншої, скільки почергово й трагедійно *провалювалися* у нелюбу нам цивілізацію. І національну єдність ми бачили лише в тому, що

[2] Сергій Плохій. *Брама Європи*, с. 466.

протилежна сторона мала розчинитися в нашій. Як каже український письменник Юрій Андрухович, «це така наша українська довгогральна версія Let My People Go»[3].

Здавалося б, війна Росії проти України зупинила дію згаданого маятника, оскільки залишила актуальною лише одну загальнонаціональну стратегію – «геть від Росії і разом до ЄС». Багато чого війна змінила і в позиції самого ЄС, який починає усвідомлювати значення України для майбутнього Європи. Проте згадане правило консенсусу висить над Україною дамокловим мечем, оскільки досить одного члена ЄС «проти», щоб її не прийняли до цієї структури. Тому, на жаль, ніхто сьогодні не може впевнено сказати, чи остаточно країни ЄС подолали донедавною формулу *Realpolitik*, про яку згадує український аналітик Микола Рябчук:

Характерним зразком такої *Realpolitik* може слугувати секретна доповідь, підготовлена 2000 року німецьким та французьким Міністерствами закордонних справ: «Прийняття України, – зазначається там, – означатиме ізоляцію Росії. Тому слід обмежитися лише тісною співпрацею з Києвом. *Євросоюз не повинен розширюватися далі на схід*»[4].

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ЄВРОПИ УКРАЇНЦЯМИ

Як стверджує український дипломат Олександр Щерба, «Україна любить Європу, якої насправді немає»[5]. Творці нинішньої Європи виборювали європейські цінності і вважали їх вартими того, щоб заради них іти на певні жертви. Нинішні покоління європейців сприймають ті цінності радше як даність (taken for granted), але водночас зростає кількість тих європейців, які вважають їх зайвим тягарем, що заважає забезпеченню певних меркантильних інтересів. І тоді з'являється спокуса облаштувати світ «розумніше», відкинувши пакет одвічних цінностей як буцімто застарілий.

Ніщо краще не свідчить про новітню турбулентність у царині європейських принципів,

як відчутне зараження континенту логікою національних егоїзмів – тих егоїзмів, які в середині ХХ століття довели Європу до катастрофи. І навіть якщо нинішнє захоплення ними є тимчасовим, воно може наробити великої шкоди.

Ясна річ, цим я не підводжу читачів до висновку в стилі «русского міра», що на Заході – духовний занепад, а в нас – царство шляхетних цінностей. Не українцям, які борикаються з корупцією, кумівством і патерналізмом, дорікати Європі за втрату цінностей. Однак, прокладаючи собі шлях до Європи, нам важливо оцінити стан пункту призначення. А його доволі характерно оцінила Мюнхенська безпекова конференція 2020 року, яка назвала свій звіт «Westlessness» («Стан відсутності Заходу»).

Отож ми наче в якійсь протифазі: українці прагнуть духовно піднятися до тих європейських цінностей, у яких самі європейці, зранені своїми безпековими загрозами, схоже, вже розчаровуються.

Виступаючи 24 жовтня 2023 року у Фундації Робера Шумана, я поділився такими міркуваннями. ЄС є успішним проектом другої половини ХХ століття. Як сказав згаданий уже Олександр Щерба, «ЄС досяг неможливого: зробив цінності важливішими за кордони та підняв політику над національним егоїзмом»[6]. Але сьогодні у світі й Україні щораз більше обговорюють інше питання: чи буде цей проект настільки успішним у ХХІ столітті в новій геополітичній конструкції, яка тільки-но почала формуватися? Адже що більше розширюється ЄС, то більше культурних ареалів він охоплює. Відтак процедурна уніфікація починає в чомусь суперечити неоднорідності європейського простору – неоднорідності культурній, економічній, а почасти й ціннісній. Яскравими ілюстраціями цього стали *Brexit* і загроза *Hungarexit*, *Polexit* і чимало подібних проблем, хоча давніша європейська дискусія про «Європу різних швидкостей» уже тоді сигналізувала про появу в ЄС глибинних структурних деформацій.

[3] Юрій Андрухович. Ціна цінностей, або Наші дисонанси // <https://life.pravda.com.ua/society/2014/11/19/184356/>. Ще до Юрія Андруховича цей вислів пристосувала до обставин Помаранчевої революції українська письменниця Оксана Забужко у своїй книзі «Let my people go».

[4] Микола Рябчук. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019, с. 183 (далі – Микола Рябчук. Долання амбівалентності // https://ijpiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf).

[5] Олександр Щерба. Щеплення від мороку. – Київ: Дух і Літера, 2020, с. 11 (далі – Олександр Щерба. Щеплення від мороку).

[6] Олександр Щерба. Щеплення від мороку, с. 34, 42.

Історично Європейський Союз був організований довкола західного (латинського) ядра, тоді як представниці давнього візантійського світу, як-от Греція чи Болгарія, лише приєднувалися до цього ядра, визнаючи й переймаючи його правила. Сьогодні об'єднання довкола цього ядра стає щораз нестабільнішим. Непорозуміння пішли по різних напрямках: не лише між латинським Заходом і візантійським Сходом, а й між протестантською Північчю і католицьким Півднем. Схоже, що сукупна, цілісна Європа щораз більше постає перед потребою якогось переструктурування.

Ще до нинішньої російсько-української війни описаний стан Європейського Союзу вніс певне розгублення і розшарування у проєвропейській сегмент України. Одна група вважала, що альтернативи Європейському Союзові немає. Інша група, як-от процитований нижче український письменник Тарас Прохасько, спостерігаючи за довоєнними ваганнями ЄС, сповнилась розчарування і песимізму:

Українські гени виразно зафіксували дві програми. По-перше, ми завжди були в Європі й залишаємося європейцями безсумнівно й назавжди. По-друге, не слід покладатися на так звану Європу, бо вона нас ігнорує і покидає. Такий собі досвід зраженого форпосту. Дилема у прикордонній смузі, межовій зоні. Якби не ми, ви [європейці. – М. М.] знали б, що таке Росія та османи по-справжньому[7].

Ще в одній групі, яку можна вважати серединною, з'явилося розуміння того, що певний розв'язок для світових проблем може і має бути знайдено в самій Україні. Ось як про це писала 2020 року українська журналістка Юлія Мостова:

Призначення України – не тупо копіювати Росію чи ЄС. І ми, і світ не можемо копіювати цій зношеній амплітуді – диктатура, лібералізм. Прийшов час масштабно креативити[8].

Здається, що суперечність між цими векторами лише позірна. Бо приналежність України до Європи, а значить, і її «європейський вибір» – це одне. А входження в нинішню структуру ЄС – щось

зовсім інше. Багато що залежатиме від того, яких трансформацій може зазнати сама Європа.

В новітню епоху водночас проявляються дві засадничі, хоч і діалектичні, закономірності:

- розвиток націй не може йти довільними траєкторіями й цілковито ігнорувати їхні культурні детермінанти;

- нації не є заручниками своєї історії, а тому можуть вносити суттєві зміни у свій розвиток.

Кожна з цих закономірностей, узятя поодиночі й без урахування іншої, веде до глухого кута. Культурні матриці не можна ні ігнорувати, ні переоцінювати. Невиправдана надія в одному випадку не краща за глуху безнадію в іншому.

Україна не брала участі у формуванні нинішнього ЄС і не дуже вписувалась у світову систему безпеки, на основі якої ЄС і постав. Проте цілком можливо, що майбутня (і поки що гіпотетична) реорганізація європейської системи безпеки породить інші моделі функціонування ЄС, у творенні яких Україна вже візьме участь. Можна припустити, що згаданий вище бунт культур відбувається вже зараз, зокрема через цікавий процес мультиплікації союзницьких договорів. НАТО і ЄС, досягши певного розміру, стали доволі неповороткими й не встигають реагувати на швидкоплинні геополітичні виклики. Чи не першим дзвіночком став «англосаксонський» союз США, Великобританії та Австралії (AUKUS).

Інакше кажучи, за лініями культурних розмежувань можуть іти не лише тріщини в європейській єдності, а й нові структурні об'єднання. У нинішній європейській турбулентності немає приреченості. Адже має рацію український історик Ярослав Грицак: «З такими суперниками, як Китай чи США, європейські країни не мають шансу на конкуренцію окремо; Європа зможе конкурувати тільки як велика спільнота[9]». Проте звідси не випливає, що нинішня модель європейського об'єднання – єдино правильна і єдино можлива. Європа не раз уже знаходила в собі сили долати виклики, з якими вона стикалася. Доки тут

[7] Тарас Прохасько. Буття на розломі. // <https://tyzhden.ua/Columns/50/53986>

[8] Ольга Кириленко. Що не так з національною елітою України. (Дискутують Юлія Мостова, Олександр Ройтбурд та Андрій Баумейстер) // <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/09/6/7265416/>

[9] Ярослав Грицак. Головна ставка Путіна у війні – не Донбас і не Крим // http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Hrytsak_Holovna_stavka_Putina.htm

пульсує вільна думка й панує свобода пошуку, доти зберігаються можливості вийти з нинішніх ускладнень із честю.

Отож Європа залишається для України «константою, яка потрібна для виживання українського національного проєкту» (Сергій Плохій), але місце і роль України в Європі залежатиме передусім від двох чинників. По-перше, Україна має увійти в об'єднану Європу

повноцінним державним суб'єктом, який тямить свою ідентичність і має еліту, що усвідомлює національні інтереси країни. По-друге, цілком імовірно, що певного переформатування зазнає і сам Європейський Союз, а саме: у майбутній його структурі чіткіше проявляться культурні особливості. Це, звісно, – гіпотеза, і наскільки вона реалістична – покаже найближче майбутнє.

Мирослав Маринович

проректор Українського католицького університету у Львові, співзасновник структури Міжнародної Амністії в Україні, член-засновник Української Гельсінської групи. Колишній в'язень радянського ГУЛАГу.

Переглянути всі наші видання можна на нашому сайті:

www.robert-schuman.eu

Директор виданн: Паскаль ЖОАННЕН

ISSN 2402-614X

ФОНД РОБЕРТА ШУМАНА, створений у 1991 році, визнаний громадською організацією, є головним французьким дослідницьким центром з питань Європи. Він провадить дослідження про Європейський Союз та його політику та поширює їх у Франції, Європі та світі. Його дослідження стимулюють, збагачують та активізують європейські дебати, публікації та організацію конференцій. Президентом Фонду є Жан-Домінік Жюльєні.